

FRITZØE VERK & LANGESTRAND

En håndbok for historiske spaserturer

Aina Aske og Gro Stalsberg - Larvik Museum

Forord

Verket og Langestrand er to sider av samme sak. I flere århundrer var den industrielle virksomheten og boligområdet vevet tett sammen. I dag har situasjonen endret seg. Verket er nedlagt og de som bor på Langestrand har arbeid andre steder i Larvik. Når man vandrer rundt i bydelen får man likevel en følelse av fellesskap. Den tette og lave bebyggelsen med små hageflekker, smug og trange gater innbyr til kontakt. Egen skole og kirke bygger også opp under samfølelsen, selv om møteplasser i form av butikker, verksteder og håndverksbedrifter nesten har forsvunnet. En av Norges eldste velforeninger, Langestrands Nyttige Selskab stiftet 1877, vitner om historiebevissthet med tradisjoner! Innbyggerne er opp-tatte og stolte av bydelens fortid og det er vårt inntrykk at de ønsker at den skal være med som en ressurs inn i fremtiden. Larvik Museum er en nykommer på Langestrand og holder til i den gamle Materialforvaltningen.

Denne håndboken er et resultat av museets arbeid med bydelens kulturhistorie og har fokus på Fritzøe jernverk. Målet er å knytte bygninger, gater og steder sammen med mennesker som har levd og arbeidet på Langestrand. Boken er delt i to med bakgrunnsmateriale etterfulgt av tre korte spaserturer. Utgivelsen er gjort mulig gjennom Riksantikvarens verdiskapingsprogram, en nasjonal satsing på verdiskaping med utgangspunkt i kulturminner. Museet deltok i Hammerdalen-prosjektet, et av elleve verdiskapingsprosjekter som pågikk i perioden 2006 – 2010.

Vi håper boken vil være til glede og nytte for de som tar seg tid til å rusle rundt i historien.

Aina Aske, Gro Stalsberg, Ragnar Ridder-Nielsen
1. juni 2011

Hammerdalen er navnet på området der Fritzøe jernverks masovn og hammere lå.

Utgiver: Larvik Museum i samarbeid med
Langestrand Nyttige Selskab

Tekst: Aina Aske og Gro Stalsberg, Larvik Museum
Forside: Kunstner: Johan O. Sletholt
Tittel: "Farriselven med omgivelser i 1860-70 årene"
Fotograf: Yngve Rakke

Design/Layout: Sandnes Media AS, mai 2011
Trykk: Sandnes Media AS

Larvik Museum © 2011

FRITZØE VERK & LANGESTRAND

Innhold

■ Forord	3
■ Innhold	5
■ Introduksjon	7
■ Bakgrunn	8
- Det eldste Langestrand	10
- Første halvdel av 1800-tallet	11
- Tiden etter 1860	11
- Eiere av Fritzøe Verk	12
- Jernverket og byen	13
- Jernverksfolkene	14
- Jernverket produkter	15
- Hans Christian Linds kart	16
- Tett på Fritzøe Jernverk (ca 1800)	18
- Linds kart 1802 og dagens situasjon ..	20
- Krums kart 1884 og dagens situasjon	24
■ Spaserturer	28
- Spasertur 1	32
- Spasertur 2	38
- Spasertur 3	44
■ Referanser	50
■ Takk!	51

Introduksjon

Håndboken bygger på bakgrunnsmateriale og befaringer i området.

Historiske kart

For å illustrere utvikling og endringer har vi brukt historiske kart i kombinasjon med moderne kartverk:

- Byggmester Hans Christian Linds kart over "Fritzø jernverk med underliggende" fra 1802
- N. S. Krums "Kart over Laurvig 1884" Dette er mindre detaljert, men likevel tilstrekkelig til å kunne følge hovedtrekkene i utviklingen.

Andre kart, se referanseliste bak i boken.

Folketellinger og matrikler

I Norge er det gjennomført systematiske folketellinger siden 1769, og fra 1801 med navn. I folketellingene for Larvik 1801 og 1865 er Fritzøe jernverk/Langestrand skilt ut som egen tellekrets. Dette gir mulighet for å se nærmere på menneskene som bodde og arbeidet i området. I denne omgang har vi primært knyttet personopplysninger til enkelte utvalgte hus. Folketellingene fra 1900 og 1910 utfyller bildet og forteller om endringer. En viktig kilde i arbeidet med å identifisere de eldste bygningene har vært kaptein Rørdams protokoll over eienommer fra 1820 med tillegg for Langestrand fra 1824. Det er ikke benyttet branntakster.

Fotografier og annet bildemateriale

Fotosamlingene til Langestrands Nyttige Selskab, Per Nyhus, Treschow-Fritzøe og museets egne er benyttet. Det er også benyttet gjengivelser av tegninger, malerier mv.

Litteratur

Det er skrevet overraskende lite kulturhistorie fra Langestrand. I verket "Larviks historie" er Langestrand omhandlet kun i korte og spredte avsnitt. Ragnar Kristensens bok "Langestrand og Fritzøe verk" bør fremheves, også fordi den har gitt ideer til utforming av denne håndboken.

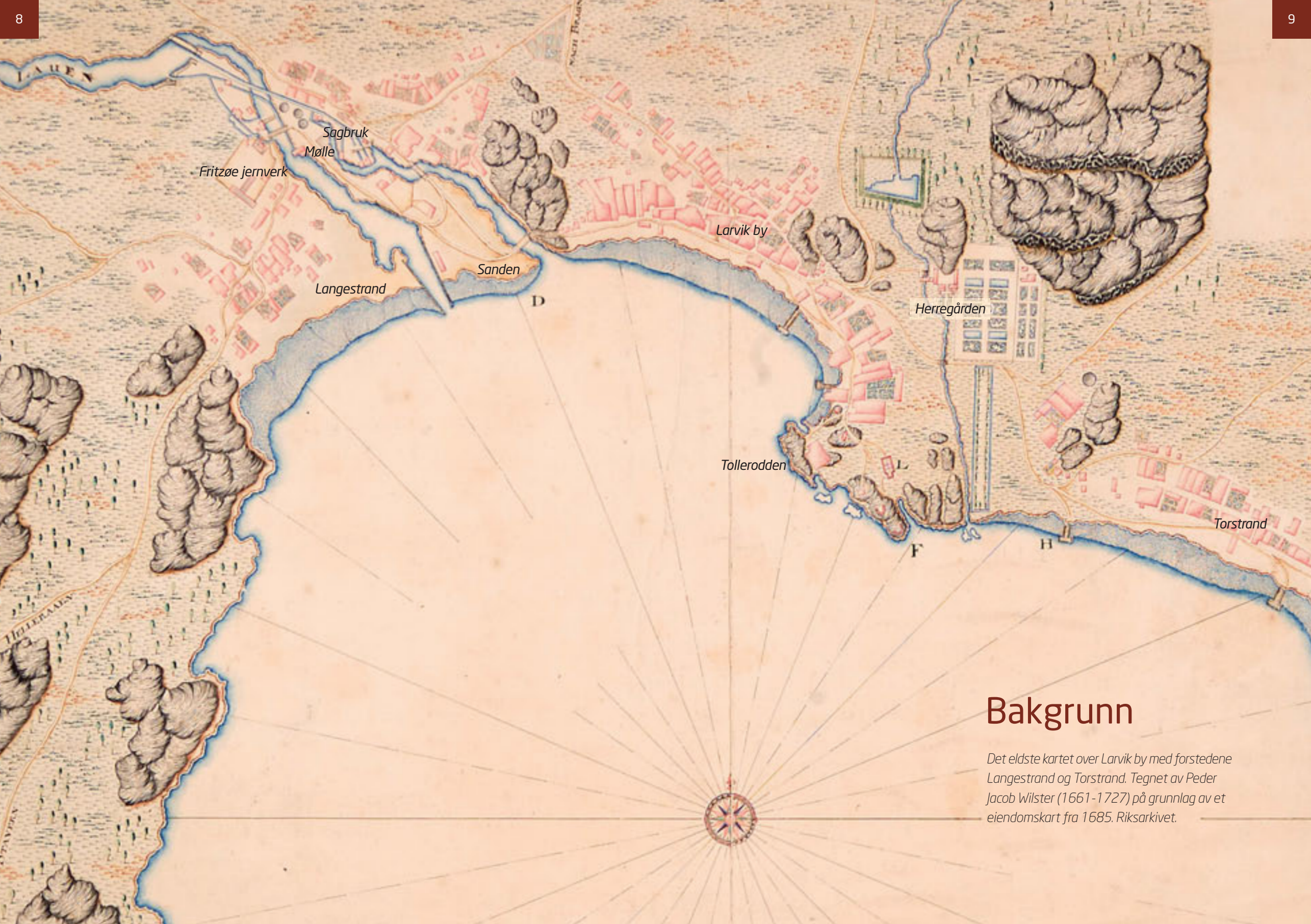
Spaserturer i området

Fritzøe verk og Langestrand har en spennende historie som kan oppleves på nært hold. Selv om mye har endret seg de siste 200 år er gatene stort sett de samme, trehusene ligger der de alltid har ligget og Fritzøe verk har fortsatt spor etter den aller eldste virksomheten. For å gjøre historien tilgjengelig for de som ikke er kjent i området tilrettelegger boken for tre korte spaserturer:

Spasertur 1 tar deg med inn i verksområdet og sporene etter jernverkets, så vel som det senere 1800-tallets industrielle teglsteinsarkitektur.

Spasertur 2 tar for seg den søndre delen av boligområdet som var utbygd allerede før 1800. Fortettingen vestover i retning av Enigheds kirke skjedde etter 1900.

Spasertur 3 er en vandring i de bratte bakkene nord for Kirkegata med vekt på det eldste boligområdet avgrenset av Øvre og Nedre Damsbakken, Nedre Fritzøegate og Eidgata. Noen av husene som omtales i spaserturene vil bli skiltet i løpet av 2011.

Bakgrunn

Det eldste kartet over Larvik by med forstedene Langestrand og Torstrand. Tegnet av Peder Jacob Wilster (1661-1727) på grunnlag av et eiendomskart fra 1685. Riksarkivet.

Bakgrunn

Det eldste Langestrand

Langestrands opprinnelse går flere hundre år tilbake i tid. Under den adelige setegården Fresje ble det allerede 1539 anlagt en oppgangssag drevet av vannkraft fra Farriselva. Dette dannet grunnlaget for en ekspanderende sagbruksvirksomhet under adelsmannen Peder Iversen Jernskjegg (1551-1616).

I 1623 hadde adelsfamilien Lange overtatt eierskapet til både jordegodset og virksomhetene ved Farriselva hvor det fantes åtte sager og seks par kverner. På denne tiden hører vi første gang om en jernhytte i området, men et jernverk var neppe i gang før i 1640-årene. Langefamiliens herresete lå ved Farrisvannet, omkring midten av århundret bygde Niels Lange gården Fritzøehus nede på Langestrand som residens og administrasjonssted for driften av jernverk, sagbruk og mølle.

Da Norges stattholder Ulrik Frederik Gyldenløve kjøpte Fresjegodset i 1670, ble han også eier av Langestrand, virksomhetene langs Farriselva og ladestedet Larvik. I 1671 ble grevens eiendommer opphøyet til grevskap og byen Laurvigen (Larvik) ble grunnlagt.

Sagbruks- og jernverksindustrien hadde en nedgangstid i 1650-60 årene, men under grev Gyldenløve skjedde en stor satsing og fornyelse, spesielt av jernverket. Dette lå på vestre side av Farriselva og her ble det bygd nye hammere, nye verksbygninger og en ny dobbel masovn. Bergverksspesialister ble hentet fra utlandet sammen med smeder og andre håndverkere fra fjern og nær. Utover 1700-tallet vokste et brukssamfunn på Langestrand fram. Bebyggelsen spredte seg fra verksområdet og vestover. Noen av de sentrale forvaltere og betjenter bodde inne på selve verksområdet, mens jernverksfolkene hus lå på eiendommer som gjerne grenset til hovedveiene.

Langestrand sett fra Høysteinane, 1860-årene. Larvik Museum

Første halvdel av 1800-tallet

Vi vet lite om byggeskikken og boforholdene til menneskene som arbeidet ved jernverket, men litteratur og ikke minst Linds kart og folketellingen 1801 gir en liten pekepinn. Det var greven som eide grunnen på Langestrand, og jernverksfolk med egne hus måtte betale grunnleie. De minste husene hadde et eller to rom. I tillegg kunne det være et lite uthus i bakgården. Større hus kunne ha en kvadratisk 4-romsplan eller en mer rektangulær form. Uthus som fjøs, stall og bryggerhus var plassert i bakgården. Eiendommen var ofte omgitt av et plankegjerd. De største og fineste husene lå ved bydelens hovedgate (Vei til Helgeroa), den senere Kirkegata.

Selv om husene var små og familiene bodde tett var trangboddheten langt større i annen halvdel av 1800-tallet enn i første halvdel. Det var ganske vanlig med losjerende, og i noen tilfeller tok beboere seg av et eller flere familie-medlemmer.

Tiden etter 1860

I 1835 ble Fritzøe jernverk og store deler av det gamle grevegodset kjøpt av Frederik Wilhelm Treschow. Han foretok investeringer i alle deler av bedriften. Damanlegget ble reparert og forbedret, sagbruket fornyet, møllebruket modernisert og jernverket opprustet med nye hammerbygninger, valseverk og masovn. Jernverket var fortsatt den viktigste virksomheten og i 1850 var antallet ansatte over 200 mens sagbruket hadde litt over 40. Bare 15 år senere startet nedbyggingen av jernverket, noe som dels var forårsaket av endringer i det internasjonale markedet. Mest av alt skyldtes det nye oppfinnelser og bruk av steinkull, som ikke

passet driftsformen i Larvik. I 1868 ble masovnen lagt ned, hammerne stanset og jernverkets bygninger ble enten revet eller ombygget til andre formål. Omleggingen til industrielt foretak med hovedtyngde på treforedling og kraftproduksjon ble gjennomført med stor suksess av kammerherre Fritz Wilhelm Treschow. Fra 1. august 1875 skiftet Fritzøe jernverk navn til Treschow-Fritzøe.

Økningen av antall arbeidere fra 1840-årene ga seg utslag i måten folk bygde og bodde. Uten at dette er undersøkt systematisk ser det ut til å ha skjedd en fortetting av de områdene som allerede var utbygget og dessuten ny utbygging mot nord og nordvest. Arbeidere og betjenter med familie bodde dels i barakker eid av bedriften, dels i egne hus. I 1865 bodde 3-4 familier på eiendommer der det tidligere var en familie. Noen delte kjøkken med naboen og selv på liten plass hadde familier en ekstra inntekt ved å ta inn en losjerende. Boligmangelen var tydeligvis stor og i tillegg til flere leiligheter i et vanlig våningshus bodde folk både på kvistrom og i sidebygninger. Trangboddheten var stor også i 1910.

Husdyrhold var vanlig helt til etter 1900, både blant velstående og mindre velstående. Kyr og svin dominerte, men det var også hester og litt sauehold. Havning (beite) foregikk på egne områder, og da kommunen i 1853 forsøkte å organisere beitingen og innføre en fast tariff nektet Langestrandbeboerne. Etter 5 år fikk de medhold og kunne fortsette sin frie bruk av havnegangene.

Eiere av Fritzøe verk

Ulrik Frederik Gyldenløves sønn Ferdinand Anton Danneskjold-Laurvig overtok grevetittelen i 1704 og var grevskapets og Fritsøbedriftens øverste leder i 50 år. Sønnen Frederik Ludvig Danneskjold-Laurvig var greve i få år og ble etterfulgt av broren Christian Conrad Danneskjold-Laurvig i 1762. Etter en arvetvist ble Christian Ahlefeldt-Laurvig greve i 1785. Sønnen Frederik Ahlefeldt-Laurvig eide grevskapet fra 1791 og fram til 1805 da han solgte til kongen av Danmark-Norge.

Grunnloven av 1814 avviklet grevskapet og Kiel-traktaten bestemte at kong Frederik 6 måtte selge Larvik grevskap i løpet av seks år. I 1817 fikk fire lokale innbyggere tilslaget, disse ble kalt "grevlinger". De klarte ikke å betjene gjelden og kongen tok derfor godset tilbake. I 1835 kom en ny avtale om kjøp i stand med Frederik Wilhelm Treschow, en framstående dansk advokat og politiker. Godset har vært i hans slekt siden dette.

Grev Ferdinand-Anton Danneskjold-Laurvig, Larvik Museum

Kong Frederik 6. DKKS

Michael Treschow, Treschow-Fritzøe

Mille Marie Treschow, Treschow-Fritzøe

EIERE

1671 - 1783

Grevene Danneskjold-Laurvig

1785 - 1805

Grevene Ahlefeldt-Laurvig

1805 - 1817

Kong Frederik 6. (fra 1808)

1835 - 1854

Frederik Wilhelm Treschow

1854 - 1873

Michael Treschow

1873 - 1903

Fredrik Wilhelm Treschow

1904 - 1952

Fritz Michael Treschow

1952 - 1985

Gerhard Aage Treschow

Dagens eier fra 1986

Mille Marie Treschow

Rørdams kart over Larvik by 1820, Larvik kommune

Jernverket og byen

Fritzøebedriften ble i løpet av 1700-tallet Norges største industrisentrum – først og fremst basert på jernverket, men også på sagbruk og mølle. Folketallet i Larvik økte sterkt i perioden fra ca 600 i 1665 til ca 1500 personer i 1720. I 1801 var folketallet 2390 og av disse bodde 500 på Langestrand. Den største veksten skjedde i forstedene Langestrand og Torstrand, der arbeiderne ved grevens virksomheter bodde. Innbyggerne på "de frie grunder", som forstedene ble kalt, hadde ikke lov til å drive handel. Til gjengjeld slapp de å betale skatt. Borgerne som drev kjøpmannskap, skipsfart og håndverk bodde innenfor byens grenser og var dermed skattebetalere. Torstrand i øst ble tidlig regnet som en del av Larvik, i motsetning til Langestrand. Verksamfunnet hadde egen kirke og skole og til og med egen rettsinstans. Langestrand var rett og slett noe helt for seg selv.

Året 1821 ble Langestrand innlemmet i Larvik. Byens befolkning var økt til knapt 2500 og i 1834 var antallet 3400. I perioden 1825 til 1885 økte folketallet sterkt i Larvik. Den store veksten skjedde i hovedbyen og på Torstrand. På Langestrand ble det bygd ut nye områder mot vest og nord. Likevel bodde en stadig synkende andel av byens befolkning totalt sett i bydelen. Tendensen fortsatte utover på 1900-tallet.

I 1880-årene hadde industribyen Larvik fått sin form. På Langestrand var treforedlingsindustrien dominerende. Sanden fortsatte som opplagssted og utskipping av trelast. Utstikkerbryggene i Indre havn var for gods- og persontrafikk, Skottebrygga ivaretok mindre fartøyer og Torstrand med Revet ble havn for skip i opplag og stort gods som jern og kull. På Langestrand og Torstrand vokste det fram en flora av småbutikker.

Jernverksfolkene

Nesten alle voksne menn og unge gutter som bodde på Langestrand arbeidet ved jernverket. Resten var enten sjøfolk eller håndverkere. Slik var det gjennom hele 1700-tallet og utover 1800-tallet. Til "jernverksfolkene" regnet man de som hadde stillinger ved masovnen eller hammerene. Før midten av 1700-tallet dreide dette seg om 45 – 65 personer. Omkring 1800 var antallet 65-70. I tillegg fantes stillinger som tømrere, snekkere, byggmestre og bilthuggere. Sistnevnte skar treformene til jernovner og ble enten engasjert for oppdrag eller hadde ansettelse ved verket. Modellbyggerene ble kalt "maqueteter". Betegnelsen kommer av "maquette" som er fransk for modell.

I tillegg til den faste arbeidsstokken var det dagarbeidere som ble brukt og lønnet etter behov. De tok seg av vedlikehold og reparasjoner av

produksjonsutstyr, dammer, hus med mer. Dessuten deltok de i røsting (se side 16) og annet hjelpearbeid ved verket. I denne gruppen fantes også kvinner.

Ved verkets administrasjon var det også en rekke stillinger: Jernverksforvalteren, jurist, regnskapsfører, bokholder, kasserer, skrivere og skrive-drenger. Verket hadde egen skoleholder som også var klokke i Langestrands kirke.

Sagbruket og mølla på den andre siden av Farris-elva hadde også egne forvaltere og arbeidsfolk.

I årene 1835 – 1860 var jernverket fortsatt det viktigste for bedriften. Dette ga seg naturlig nok utslag i befolkningen og ved folketellingene 1865 er yrkene som oppgis på Langestrand i overveiende grad knyttet til verket. Eksempler er arbeider og kjører, sjauer, smed, masovnarbeider,

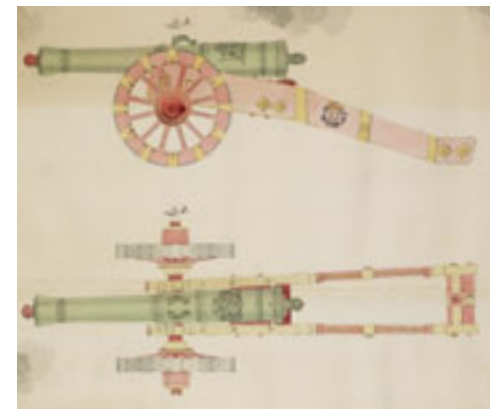
hammersmed, kulldrager, valseverksarbeider og verksarbeider. I 1910 hadde bildet endret seg. Da var innslaget av personer innenfor andre yrker minst like stort. En viktig endring som skjedde da grevskapet opphørte og Langestrand ble lagt innunder byen var friheten til å etablere seg med handel, så vel som håndverk. Dette ga også tydelig utslag i yrkessammensetningen i 1865.

Kvinnene finnes sporadisk som dagarbeidere ved verket på 1700-tallet. I folketellingen 1865 er det vanskelig finne ut noe om kvinnenenes plass ved verket. Den største andelen er oppført som hustruer, enker eller tjenestepiker. I 1910 var kvinner i en rekke yrker som syerske, lagerdame, trikotasjearbeider, butikkekspeditrise, kontordame, telegrafistinne, rengjøringskone og tjenestepike.

Jernverkets produkter

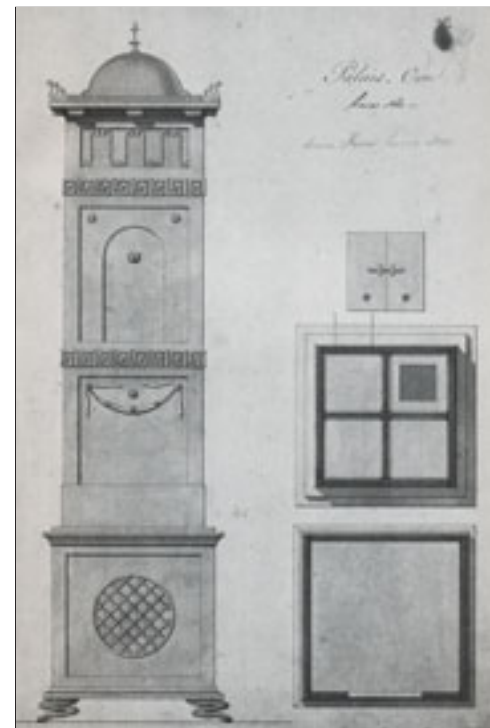
De norske jernverkene hadde generelt gode vilkår både for drift og avsetning av produktene gjennom såkalte privilegier. I 1730 fikk de for eksempel enerett til salg av jernprodukter i det dansk-norske marked, et monopol som varte helt til 1790. Den nære forbindelsen mellom de grevelige eiere og den danske kongen var med på å styrke Fritzøe jernverk ytterligere. Jernverkets viktigste eksportprodukt var stangjern, og deretter fulgte jernovner. Det ble også produsert krigsmateriell som kanoner og kuler. Jernet som ble produsert gikk i hovedsak til kunder i København; til hær og flåte og til de store handelskompaniene, men også til private våpenhandlere.

Fritzøe Jernverk produserte våpen til Den store nordiske krig på begynnelsen av 1700-tallet. År 1700 ble det støpt 138 kanoner. Man brukte kuler som veide fra 125 gram til 12 kilo. I 1770-årene ble støping av krigsmateriell tatt opp på nytt. Produktsortimentet til mer fredelige aktiviteter ble stadig utviklet og ved hammerne

Planriss av kanoner utført i 1750-årene fra Frederik 5s atlas. Det Kongelige Bibliotek

Jernovn fra Fritzøe Verks produktkatalog, 1800. Treschow-Fritzøe

ble det banket ut jernplater og smidd spiker, plogjern, spader, sagblader, bolter og hjul – alt som trengtes ved verket og salg lokalt.

Fra 1840-årene ble det også produsert kjettinger, ankere, boltejern, jernbånd og jernplater i stor stil.

Verksarbeidere, 1885. Treschow Fritzøe

Hans Christian Linds kart

Hans Christian Lind (1753-1815) bodde på Langestrand og var jernverkets byggmester. Han baserte sitt kart på et eldre fra 1788. Verksområdet og boligområdet gled over i hverandre uten stengsler av noe slag. Vi har derfor merket den avgrensningen som likevel fantes med en stiplet linje.

(A) Masovnen og hammerene

Kjerneområdet for jernproduksjonen lå på vestre bredd av Farriselva med masovnen nede ved elva. Masovnen var selve hjertet i produksjonen. Her ble jernmalm og trekull "forvandlet" til råjern og slagg i en såkalt reduksjonsprosess. Støping av råjern, jernovner, kuler og kanoner foregikk ved masovnen.

(B) Masovnplassen eller Kulleplassen.

(C) Sagbruket

Sagbruket lå på østre side av Farriselva. Tømmeret til de 7 sagene ble dels rodd over fra Lågens utløp på den andre siden av fjorden eller fraktet via tømmerrenner fra Farrisidet. Bord ble lagret i store stabler på Sanden i påvente av frakt med skip til Holland, England og Danmark.

(D) Møllebruket

Mølledriften hadde røtter tilbake til middelalderen. I andre halvdel av 1700-tallet besto møllebruket av to kvernhus, bolig for mølleren og en rekke andre mindre bygninger.

(E) **Hoveddammen** ved Farris. Fallhøyden mellom Farrisvannet og fjorden er 23 meter over en strekning på ca 1 km. Den første dammen gikk med i en storflom i 1653 og ble bygd opp på nytt og reparert gjentatte ganger inntil greven bestemte at ny dam skulle bygges. Denne sto ferdig i 1765 og for første gang ble det brukt sement i Norge. Dammen var en attraksjon i sin tid.

(F) **Mellomdammen** ble oppført etter tegninger av masmester Niels Friis Pedersen i 1788 og skulle skaffe kontinuerlig driftsvann via rennene til jernverket.

(G) **Nedre Dam/Mølleedammen** regulerte vannet til møllebruket som lå helt nede ved elva frem til 1861.

(H) **Kullfergebrygga** oppe ved Farrisvannet var sentral for transport av råjern til Moholt hammer fra Fritzøe masovn. Frakten gikk med hest og vogn langs (I) "**Veien til Fritzøe Eiet**" og opp til fergene som fraktet malmen videre. Det ble også fraktet kull den andre veien fra skogsområdene til kullbrygga og videre ned til verket. Da Fritzøe masovn ble nedlagt i 1806 og en ny masovn bygd på Moholt ble også jernmalmen fraktet over Farris.

(J) Malmrøstene

I malmrøstene nede på stranda ble jernmalm fra gruvene i Arendal og Kragerø varmet opp og renset. Malmen ble rodd inn fra skip som lå på redan og båret opp til røsteplassen. Malmkjørere fraktet malmen fra stranda med hest og vogn opp til Kullplassen.

(K) **Brua** over elva ble bygd i 1794. Dermed kunne man krysse til og fra hovedbyen rett over Sanden. Tidligere hadde broforbindelsen gått lenger opp ved masovnområdet. Verket og boligområdet ble bundet sammen med veier og tråkk som også knyttet an mot hovedveiene til (L) **Skien**, (M) **Helgeroa** og (N) **Fredriksvern**.

(O) Sanden

Sandbanken mellom utløpet av Farriselva og Lilleelva.

Tett på Fritzøe jernverk (ca 1800)

Prospektet over verket og Langestrand på neste side er malt fra høyden på østre side av Farriselva. Utsnittet er samtidig med kartet. Vi har valgt ut de viktigste jernverksbygningene fra Linds kart og nummerert disse. Der det er mulig å gjenkjenne bygninger i prospektet har vi markert med samme nummer som på kartet.

(1) *Den dobbelte masovn* ble bygd 1749 – 1751, antagelig på samme sted som eldre utgaver av masovnen.

(2 og 3) *Malmhus og Kullhus* omkranset en stor inngjerdet plass som ble kalt Masovn- eller Kulleplassen. De store trebygningene var lager for kull og malm. Fra kulleplassen gikk en bro bort til masovnkransen som stakk opp fra den bratte skrånningen ned mot Farriselva.

(4) *Kanonborehus og formerstue* var tilbygg til masovnen der det ble laget former for støping av jern og boret kanoner.

(5-8) *Hammere og hammerhytter* for produksjon av stangjern, plater, spiker, plogjern, sagblader, bolter og hjul.

(9) *Hammerkullhus*. Til hver hammer hørte en stor lagerbygning for trekull.

(10) *Pukkverket*. Her ble jernmalmen knust til mindre stykker og fraktet videre opp til lagerhusene på Kulleplassen.

(11) *Jernmagasiner*. Oppbevaringssted for jernverksprodukter, murstein, kalk og stellesteiner til masovnen. Dessuten fantes et kruttkammer.

(12) *Tørkehuset*. Her ble materialer som skulle brukes av modellbyggere, bilthuggere, snekkere og belgmakere oppbevart.

(13) *Snekkerverkstedet* var arbeidssted for håndverkerne.

(14) *Sprøytehuset*. Her sto vannsprøyter i tilfelle brann og råjernsvekten der jernet ble veid.

(15) *Råjernsgården* var omgitt av et høyt plankegjerd og hadde port som kunne låses. Her ble jernet veid under oppsyn av pliktfogden. Dette var et tungt og slitsomt pliktarbeid for Langestrands innbyggere.

(16) *Oberinspektørens gård*. Hovedhuset ble ombygd i 1751 av grevskapets øverste leder, oberinspektør Frederik Ludvig Fabricius. På nord-siden lå en lang bygning med dreggstue, bryggerhus, hestestall, redskapsrom og vognskjul.

(17) *Forvaltergården*. En stor gård oppført i 1696 og ombygd i 1750-årene. Fram til begynnelsen av 1800-tallet var dette jernverksforvalterens bolig. Ved siden av hovedhuset lå en bygning med dreggstue, bryggerhus, matbod og vedskjul. Til gården hørte også stall for kyr og hester og et vognskjul og en stor hage.

(18) *Pliktfogdens gård*. Et bolighus og et bryggerhus med arresthull. I tillegg fantes et fjøs og et lite vedskjul. Pliktfogden hadde ansvar for innveing av jernproduksjonen.

(19) *Baraque for arbeidere*. Kanskje den første arbeiderbolig som tilhørte verket, antagelig bygd en gang på 1700-tallet.

(20) *Obermasmesterens gård*. Bolig for verkets obermasmester på 1700-tallet. Tidlig på 1800-tallet eide jernverkets leder bergmester Peter Petersen gården.

(21) *Langestrands kirke*. Bygd av adelsmannen Niels Lange i 1642. Kirken ble revet i 1812.

Kopi av akvarell over Langestrand omkring 1800. Larvik Museum

1. <i>Den dobbelte masovn</i>	12. <i>Tørkehuset</i>
2. <i>Malmhus</i>	13. <i>Snekkerverkstedet</i>
3. <i>Kullhus</i>	14. <i>Sprøytehuset</i>
4. <i>Kanonborehus (og formerstue)</i>	15. <i>Råjernsgården</i>
5. <i>Platehammer</i>	16. <i>Oberinspektørens gård</i>
6. <i>Den dobbelte hammer</i>	17. <i>Forvaltergården</i>
7. <i>Bolthammer</i>	18. <i>Pliktfogdens gård</i>
8. <i>Spikerhammer</i>	19. <i>Baraque for arbeidere</i>
9. <i>Hammerkullhus</i>	20. <i>Obermasmesterens gård</i>
10. <i>Pukkverket</i>	21. <i>Langestrands kirke</i>
11. <i>Jernmagasiner</i>	

Linds kart (1802) og dagens situasjon

På neste side er et moderne kart lagt over Linds kart. Selv om mye er endret fra tidlig 1800-tall finnes likevel holdepunkter som gjør det mulig å orientere seg både innenfor verksområdet og i bydelen. Plasser, ruiner, bygninger og ferdselsårer som fantes tidlig på 1800-tallet og som kan gjenfinnes i dag er markert. Mange av de eksisterende bygningene har uviss alder. De er enten gjenoppført på samme eiendom eller sterkt ombygd fra det opprinnelige. Flere opplysninger om husene finnes i turkartene.

Jernverkets bygninger og plasser:

Den dobbelte masovn (ruin)
Kulleplassen
Tørkehus
Snekkerverkstedet
Råjernsgården
Oberinspektørens gård
Forvaltergården
Obermasmesterens gård
Kirkegården

Ferdselsårer

Eidgata = Veien til Fritzøe Eiet
Langes gate, N. Damsbakken, Ø. Damsbakken
= Vei til Skeen (Skien)
Kirkegata = Vei til Helgeraaen (Helgeroa)
Stavernsveien, Langes gate, Fjellgata
= Vei til Frederiksværn (Stavern)

Bolighus

Brønngata 3.
Langes gate 6
Rosendalsgate 2
Rosendalsgate 4
Rosendalsgate 9
Fjellgata 2
Fjellgata 13
Bekkegata 3
Bekkestredet 1
Kirkegata 8
Kirkegata 12
Kirkegata 17
Nedre Damsbakken 1
Nedre Damsbakken 4
Nedre Tverrgata 2
Eidgata 2
Eidgata 4
Eidgata 5

Krums kart (1884) og dagens situasjon

På neste side er et moderne kart lagt over Krums kart. To store endringer i 1850-årene kommer tydelig fram. Det ene er at verket ble adskilt fra boligområdet med en verksport og etter hvert gjerder og bygninger. Det andre er at man begynte å bygge i tegl i stedet for tre. Mange av bygningene som kom til i perioden 1850-1880 finnes fortsatt og er markert på kartet.

I boligområdet skjedde også store endringer. Først og fremst i form av fortetting av bebyggelsen og regulering av kvartaler. Området Rosendal og Bellevue ble bygd ut med nye rette og brede gater med nye navn. Det ble oppnevnt gatenavnkommiteer, blant annet mente man at det på Langestrand var mange "yderst uheldige" navn. Man ville bort fra betegnelser som smug, gang og vei og over til gate, som for eksempel Eidgaden. Det folkelige navnet "Kollagangen", veistumpen der noe av kulltransporten gikk til masovnen fikk navnet Kullveien.

Helt siden 1700-tallet hadde det vært en tradisjon at Fritzøbedriften bygde arbeiderboliger (barakker). På 1800-tallet ble gamle verksbygninger som for eksempel Tørkehuset og militærbarakker tatt i bruk til boliger, men det ble også bygd nytt. Tradisjonen fortsatte inn på 1900-tallet.

Verksbygninger

- Betegnelsene er de som brukes i området i dag, men eldre funksjoner i parentes.
- Verkensgården
- Veagården (vedgården)
- Verksporten med portnerboliger 1856
- Materialforvaltningen (stall) 1856
- Bryggerhus ca 1830
- Snekkerverkstedet 1854
- Klokkeboden, usikker datering
- "Mekken" (Valseverk/Mekanisk verksted) 1851
- Masovnen 1845 Ruin
- Plateverkstedet (støperi og smie) 1851
- Sliperiet 1875
- Høvleriet 1879/1944
- Flissilo 1879

Ferdsselsårer

- Stavernsveien = Frederiksværns Gade
- Kullveien

Bolighus

- Langes gate 5
- Langes gate 7
- Kirkegata 5 "Trusten"
- Kirkegata 9
- Enigheds kirke
- Skolegata 2
- Øvre Damsbakken 2
- Øvre Fritzøegate 10
- Øvre Eidstredet 1
- Eidgata 10
- Eidgata 12

Larvik kommune

SPASERTURER

Kirkegata, ca 1910, Per Nyhus Fotosamling

- Start
- Spasertur 1
- Spasertur 2
- Spasertur 3

Spasertur 1

(Brett ut kart på neste oppslag)

Dagens Fritzøe verk domineres av bygninger fra andre halvdel av 1800-tallet. Etter jernverkets nedleggelse overtok treforedling og kraftproduksjon som viktigste næringer og området bærer tydelig preg av dette. Damanleggene er ikke med i turen. De sees best fra Møllegaten på østre siden av elva og fra Eiet.

1. Verksporten med portnerboliger, 1856

Verksporten innledet en ny tid. Tidligere hadde bolig- og verksområdet glidd over i hverandre. Nå ble forbindelsen brutt. De to portnerboligene som flankerer porten er oppført i nygotisk stil. Tilbyggene kom gradvis til og ble brukt til lager, garasjer m.m.

2. Materialforvaltningen 1856

Bygningen var opprinnelig stall for verkets arbeidshester med fôr og høy i loftsetasjen. Etter at bilen overtok ble den tatt i bruk som materiallager og påbygd kontorfløy. I dag holder Larvik Museum til her. En stangiernshammer fra Hammerdalen er plassert på framsiden av bygningen.

3. Forvalter gården 1696/1750

Bygningen er den eldste på verket i dag og skriver seg fra grevenes tid (se s. 18). Forvaltergården ble ombygd og istandsatt for Jacob Sverdrup som ble verkets nye leder da Frederik Wilhelm Treschow overtok Fritzøebedriften i 1835. Bygningen benyttes fortsatt som bolig.

4. Snekkerverkstedet 1854 og anleggskontoret, 1930-tallet

Bygningen avløste det eldre snekkerverkstedet og tørkehuset (se nedenfor) og hadde lager i underetasjen og verksteder ovenpå. I dag er bygningen innredet til næringsareal og kurslokaler. Anleggskontoret ligger til venstre for snekkerverkstedet. Underetasjen i anleggskontoret ble brukt som garasje, mens kontoret befant seg i hovedetasjen. Bygningen ble ombygd i 1982.

5. Klokkeboden, usikker datering

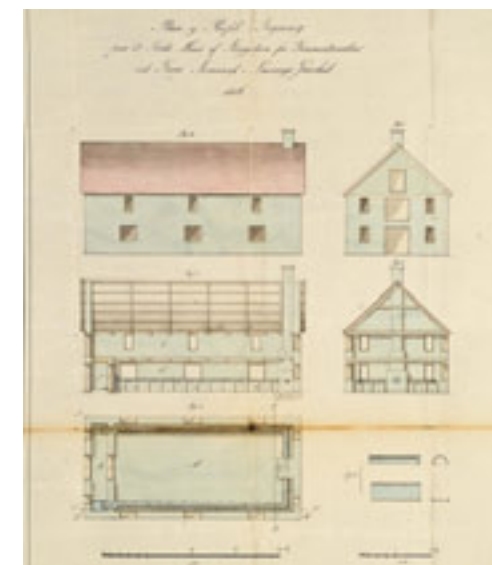
Den østre delen skal være flyttet fra Hammerdalen, og sies å være eldste bygning på verket. Den kan være oppført som lager. Den vestre delen er oppført etter 1850. Klokka stammer fra jernverket på Moholt og ble flyttet til Langestrand i 1867. Klokka varslet arbeiderne ved arbeidssdagens start, til frokost, middag og arbeidssdagens slutt. Siste gang klokka ringte var i 2001. Klokka varslet også ulykker på verket.

6. Vedskur 1918/1939

Treschow-Fritzøe overtok vedforsyningen til byens befolkning i 1918 og vedskurene ble oppført gradvis i perioden fra ca 1918 til slutten av 1930-årene. Tilsvarende trebygninger har stått i området tidligere som lager for jernmalm og kull.

7. Tørkehus 1806 og snekkerverkstedet 1700-tallet

Begge bygninger tilhørte opprinnelig verket, selv om de i dag er integrert i boligområdet. Tørkehuset ble oppført av slaggstein etter tegninger av byggmester Strøm og ble brukt til tørking av trematerialer. Begge brukes i dag til boligformål.

8. "Mekken" (Valseverk 1843/ Mekanisk verksted 1951)

Gavlen til valseverket er midt i bildet og den nye masovnen fra 1845 til høyre. Valseverket ble reist på tomten der den dobbelte masovn hadde ligget. Den første bygningen brant og ble erstattet med en ny oppført i tegl 1851. Valseverket var en stor nyvinning og fikk nasjonal oppmerksomhet. Fra 1870-årene ble bygningen først benyttet som lager og deretter ombygd til mekanisk verksted i 1951. Modernisert til kontorer i 2006/2007.

9. Ruin, masovn 1845

Masovndriften i Hammerdalen ble nedlagt omkring 1806/07 og flyttet til Moholt i Siljan og Barkevik i Brunlanes. I 1845 ble en ny masovn bygd ved Farriselva og en ny oppgangsperiode satte inn. På det meste ble 1/5 av alt norsk jern levert fra Larvik. Teknologiske nyvinninger innen jernfremstilling førte imidlertid til gradvis nedleggelse av jernverksdriften og i 1868 ble masovnen i Hammerdalen utblest for siste gang.

10. Plateverkstedet 1851 (smie og støperi)

Opprinnelig to separate bygninger med jernstøperi i nord og smie mot sør. Jernstøperiet opphørte i 1951 og i stedet ble bygningene gjort om til plateverksted. I dag er det kontorlokaler i bygningen.

11. Kraftstasjonen/Fritzøe el-verk 1901

Den første kraftstasjonen ble anlagt i 1880 og drevet med turbinrør fra Mellomdammen. Elektrisiteten var først og fremst til bedriftens bruk, men fra 1900 ble det anlagt turbinrør direkte fra Farris til kraftstasjonen. Fra 1901 leverte Treschow-Fritzøe også kraft til Larvik by. Den nye bygningen ble tegnet av arkitekt Henrik Bull. Tilbyggene er fra 1907 og 1911/12 etter Bulls tegninger.

12. Sliperiet 1875

Sliperiet som produserte tremasse for papirindustrien startet opp i 1875. Sliperibygningen

ble utvidet og forandret i flere omganger. Virksomheten ble nedlagt i 1998 og i dag er bygningen tatt i bruk til kommunal kulturskole.

13. Mølla 1859/1874/1878

Fritzøe mølle var opprinnelig tre separate teglbygninger. Disse ble sammenbygget og utvidet i flere faser. Den eldste, nedre mølle (1859) hadde opprinnelig turbindrift i underetasjen med vann fra Lilleelven. Magasinet (Pakkeriet) ble bygd i 1874 og øvre mølle i 1878. Sist nevnte ble ombygd til kornmagasin i 1894. Samtidig ble nedre mølle gjort om til valsemølle med døgnkontinuerlig drift. I 1930 fikk øvre mølle påbygd silodel som ga bygningen dens nåværende volum. Driften ved Fritzøe møller ble nedlagt i 2001. Bygningen er i dag under ombygging blant annet til hybelhus.

14. Høvleriet og flissilo 1879/1944

Høvleriet ble oppført i 1879 for videre foredling av trelast og gjenoppbygget etter en brann i 1944. Nåværende flissilo er bygd etter 1885 for mottak og lagring av flis. Bygningene hørte funksjonelt sammen med treforedlingsvirksomheten på andre siden av elva. Driften ble nedlagt i 1984-85. Bygget rommer i dag treningsstudio.

15. Nedre Fritzøegate 1-3

Anlegget består av to separate bygningskomplekser fra jernverkstiden.

16. Oberinspektørens gård

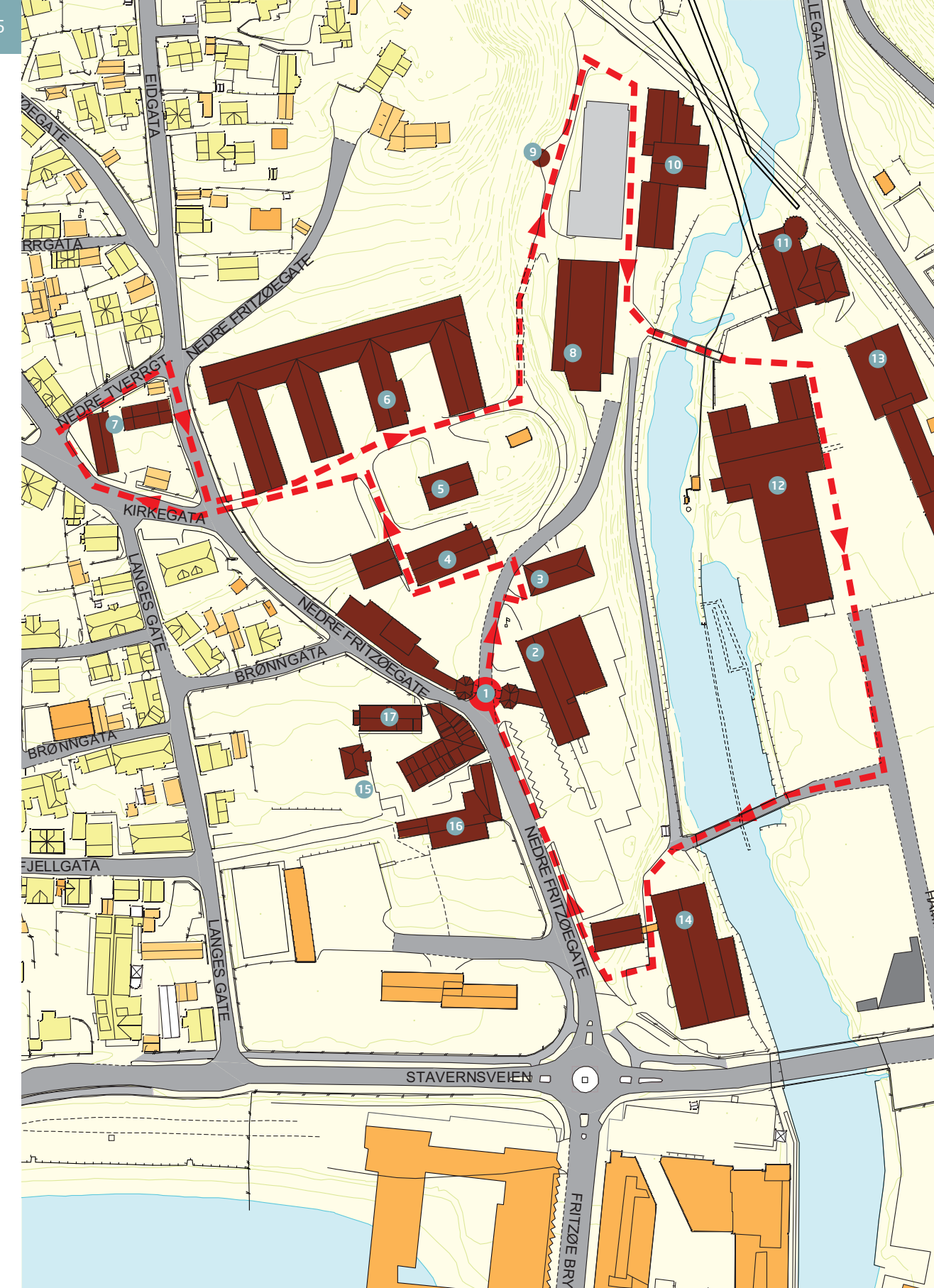

Bolig og kontor for grevskapets og verkets øverste ledelse gjennom hele 1700-tallet. Tradisjonen kan antagelig føres tilbake til 1600-tallet under navnet Fritzøehus. På 1800-tallet ble anlegget igjen verkseierens residens, først for kammerråd Falch og senere for Michael Treschow inntil han bygde det nye Fritzøehus i 1863. Både hovedbygning og driftsbygning (revet og gjenoppført som kopi 2001) brukes i dag til kontorformål. (Se side 18)

17. Obermasmesterens gård

Like nord for Oberinspektørens gård ligger boligen til bergråd Peter Petersen som var jernverksforvalter da den danske kongen eide verket (1805-1817). Huset var eid av obermasmester Niels Friis Pedersen i andre halvdel av 1700-tallet. (Se side 15)

Spasertur 2

(Brett ut kart på neste oppslag)

Turen går via de gamle hovedveiene Langes gate, Nedre Damsbakken (veien til Skien), Fjellgata (veien til Frederiksvern) og selvgrodne "tråkk" mellom eiendommer og over allmenninger. Mange streder, smug og ganger forsvant i årenes løp, mens andre som Rosendalsgate, Brønnngata, Bekkegata og Bekkestredet, Nedre Dambakken, Nedre Tverrgata ble regulære gater som fikk navn et godt stykke ut på 1800-tallet.

18. Brønnngata 3

Tomten der verkets skole lå. Skolen ble opprettet omkring 1720 med undervisningslokale og leilighet for læreren. Skolen var i bruk til 1862 og ble deretter tatt i bruk som bolig. Bygningen brant i 1960.

19. Rosendalsgate 2

I 1810 eide kontorist Hans Linaae ved Fritzøe jernverk Rosendalsgate 2. Huset hadde fire stuer, kjøkken med grue, bakerovn og bryggerpanne og i bakgården var det fjøs, bryggerhus og skur.

I andre halvdel av 1800-tallet hadde både Rosendalsgate 2 og 4 store hager på den andre siden av veien.

20. Rosendalsgate 4

Hagen ble lagt ut til handelsgartneri i 1896 av Carl Isaach Rosengren.

21. Trullen

Trullen er et av opprinnelig mange "tråkk" som knyttet bydelen sammen på kryss og tvers. Trullen grenser til en eiendom som var eid av Cornelius Trulle i 1820-årene og navnet kommer trolig derfra.

22. Langes gate 7

Militærbarakke oppført av slaggstein i 1808. Senere tatt i bruk som bolighus for arbeidere ved Fritzøe jernverk. Se Kong Fredrik 6.s monogram under mønet. I 1865 bodde 4 familier i huset, 8 voksne med til sammen 17 barn. Alle fedrene var smeder ved jernverket. Omtrent like mange mennesker bodde i huset i 1910.

23. Langes gate 6

Eiendommen lar seg spore tilbake til 1600-tallet. Tidlig på 1800-tallet var huseieren masmester ved Moholt jernverk, en filial av Fritzøe jernverk. Det er usikkert hvor gammel den eksisterende bygningen er, men hustypen med 4-romsplan (tre rom og kjøkken) var vanlig på Langestrand. I bakgården fantes uthus, fjøs, hønsehus og vedskjul.

24. Langes gate 5

Militærbarakke oppført omkring 1808 for soldater som betjente kanonbatteriet på Batteristranda. Senere tatt i bruk som bolighus for arbeidere ved Fritzøe jernverk. I 1865 var det 10 husholdninger i huset, til sammen 43 personer. Av disse var 24 barn. De fleste husfedrene arbeidet som smeder ved jernverket.

25. Fjellgata 2

Huset kan være blant de eldste på Langestrand. Eiendommen er avmerket på kartet fra 1688 og det har trolig ligget bolighus på samme sted siden. På begynnelsen av 1800-tallet var huset bolig for smed Christian Bjæring og familie. Det hadde 4 rom og kjøkken.

26. Fjellgata 13

Et av de enkleste verksarbeiderhusene med et rom og kjøkken. I andre halvdel av 1800-tallet var trangboddheten økende og i 1865 bodde følgende personer i huset: Enke og handlende Marie Hendriksen med fosterdatter, Jan Olsen på fattigforsørgelse og kone Berthe Olsdatter, samt sjauer Jakob Sørensen med sønn.

27. Bekkegata 3

På begynnelsen av 1800-tallet bodde dagarbeider Anders Jørgensen (Pøtten) med kone og 4 barn på eiendommen. Huset hadde to små rom og kjøkken. I tillegg fantes et lite fjøs i bakgården. Foruten verksarbeidere har Langestrand alltid hatt innslag av sjøfolk. I 1865 bodde sjømann Hans Martin Abramsen, kone Maren og fem barn i huset.

28. Batteristranda

Navnet kommer fra kystbatteriet som lå nede på stranda og som var i funksjon første gang under Den store nordiske krig i 1720-årene. Under Napoleonskrigene ble skansen rustet opp med en styrke på 60 mann, vesentlig arbeidere ved verket. Batteriet som skulle forsvare jernverket hadde fem-seks kanoner plassert i en jordvoll langs stranda (se kart s.17). Senere ble området opplyngssted for trelast. I dag er Batteristranda badestrand.

29. Rosendalsgate 9

Eiendommen markerer bebyggelsens grense mot vest tidlig på 1800-tallet. Bare Kirkegata (Vei til Helgeroa) hadde hus vestenfor. I huset som hadde et rom og kjøkken og et tilbygd skur bodde pensjonisten Isack Christensen sammen med kone og to barn. Den ene sønnen arbeidet i masovnen. I 1865 bodde arbeidsmann Ander B. Andersens sammen med sin sønn og tjenestepike Berthe M. Sørensdatter på eiendommen. I 1910 hadde sliper på høvleriet, Hans Laurits Larsen kone Karoline Mathilde og 5 barn flyttet inn.

30. Kirkegata 8

Her bodde Hans Horn som var byggmester ved jernverket på slutten av 1700-tallet. Kona het Malene Olsdatter og som enke i 1801 hadde hun omsorgen for sønnen Ole, "fattigbarnet" Bierte Berthelsdatter. Den lille familien hadde tjenestepike. Huset hadde tre stuer og kjøkken med grue. I bakgården fantes bryggerhus og en bakerovn samt et uthus.

31. Nedre Damsbakken 1

Garveriet ca. 1865
Efter malen

Her bodde belgmaker Just Horn med kone og tre barn på begynnelsen av 1800-tallet. Familien hadde en tjenestejente som het Anne Marie. Johan Sverdrup som senere ble borgermester i Larvik bodde i huset ved midten av 1840-årene. Sverdrup gjorde senere politisk karriere og regnes som "parlamentarismes far". Han var statsminister fra 1884- 1889. Senere på 1800-tallet bodde Lars Amundsen på eiendommen med familie. Han hadde garveri og drev handel med importerte lærvarer og andre skomakerartikler.

32. Fologangen

Et av mange gjenværende "tråkk" som i følge tradisjonen ha vært forbundet med Trullen og fortsatte helt opp til Vellerød på toppen av Langestrand.

33. Nedre Damsbakken 4

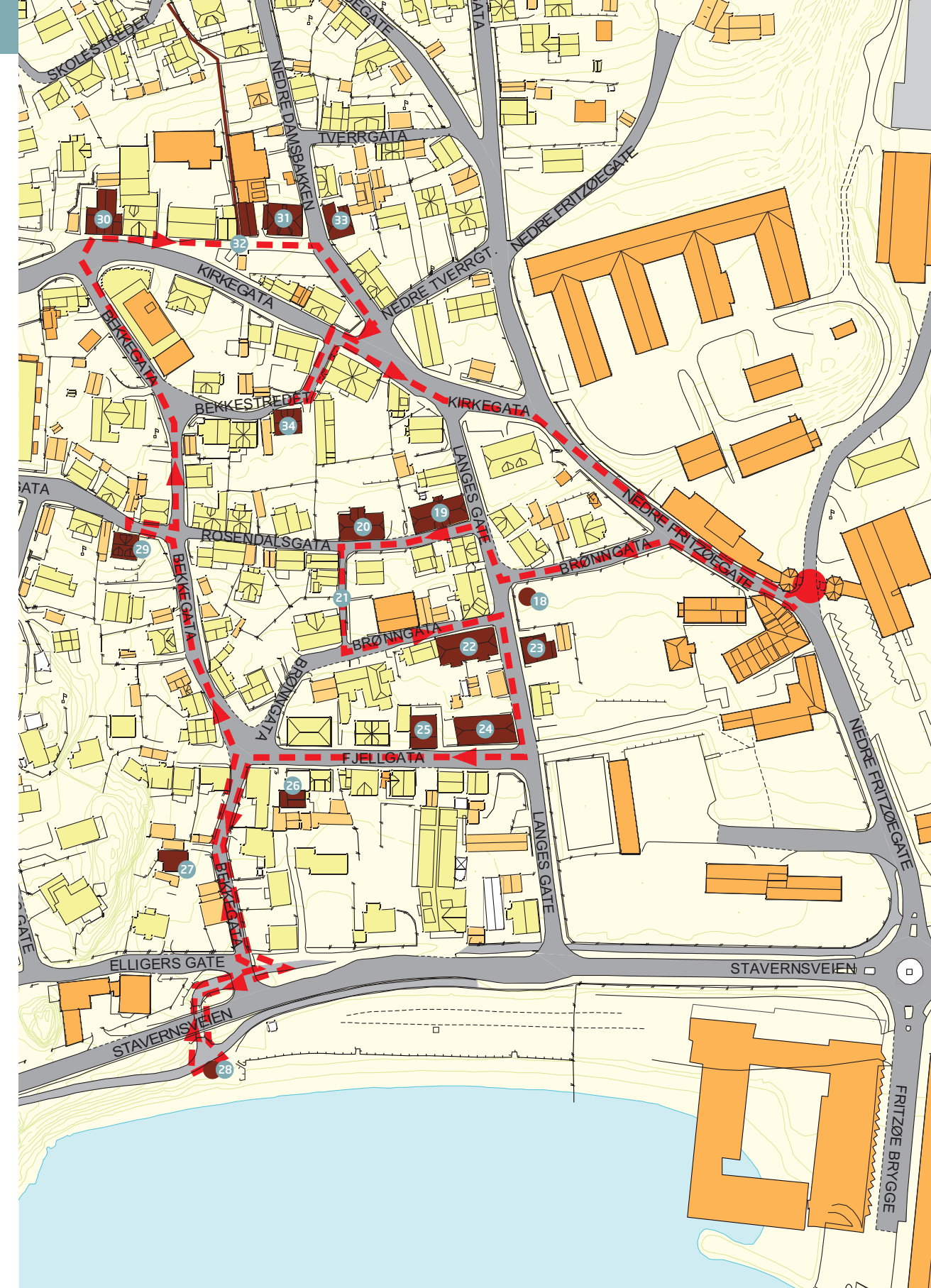

Her bodde hammersmedmester Thorre Persen på begynnelsen av 1800-tallet med kone og tre barn. Smedens mor og en tjenestepike bodde også i huset som hadde tre stuer, kjøkken og en liten gang samt et tilbygg mot nord. Til eiendommen hørte et uthus. I 1865 bodde 20 personer på eiendommen.

34. Bekkestredet 1

Bekkestredet er av de små ferdselsårene som vokste fram av seg selv og som ble gate først et godt stykke ut på 1800-tallet. På begynnelsen av århundret bodde murersvann Emanuel Jensen i bekkestredet 1 med kone og sønn. Huset hadde den gang to værelser og kjøkken med grue- og bakerovn samt bod.

Spasertur 3 (Brett ut kart på neste oppslag)

Turen går via Kirkegata som er bydelens hovedgate. Ved den nedre delen nærmest verket var en plassdannelse, et torg. Plassen har endret seg over tid men eksisterer i dag som Løkesletta (Langestrands Nye Torg). Turen går videre oppover bratte bakker til eiendommer som med noen unntak ble bygd ut i andre halvdel av 1800-tallet.

35. Nedre Tverrgata 2

Her bodde arkitekt Hans Christian Lind. Han var født i Danmark i 1753 og utdannet ved Kunstakademiet i København. Lind kom til Larvik i 1794 som byggmester ved jernverket og tegnet blant annet Enigheds kirke. Han døde i 1815. Huset hadde tre rom og kjøkken. I bakgården lå et stort uthusanlegg med verksted, fjøs og annet.

36. Kirkegata 5, Trusten

Eiendommen er en av de eldste på Langestrand, men nåværende hus ble reist etter en brann i 1894. Allerede i 1840-årene etablerte F. Thrane forretning på stedet og butikken med inngangen

på hjørnet fortsatte som tradisjon helt opp i vår egen tid.

37. Kirkegata 12

I 1804 var huset eid av Carl Gustav Strøm, byggmester ved Fritzøe jernverk. Det hadde 3 rom, kammers og kjøkken med grue. I 1869 ble et Børnehospital opprettet på eiendommen som et av de første i landet. Hospitalet hadde plass til 12 personer og tok i mot fattige og syke barn fra 1 år opp til konfirmasjonsalder. Personalet besto av en "kone og en pige. Driften var avhengig av gaver, frivillig legehjelp og gratis medisiner fra apoteket Ørnen. Driften ble avviklet i 1937.

38. Kirkegata 17

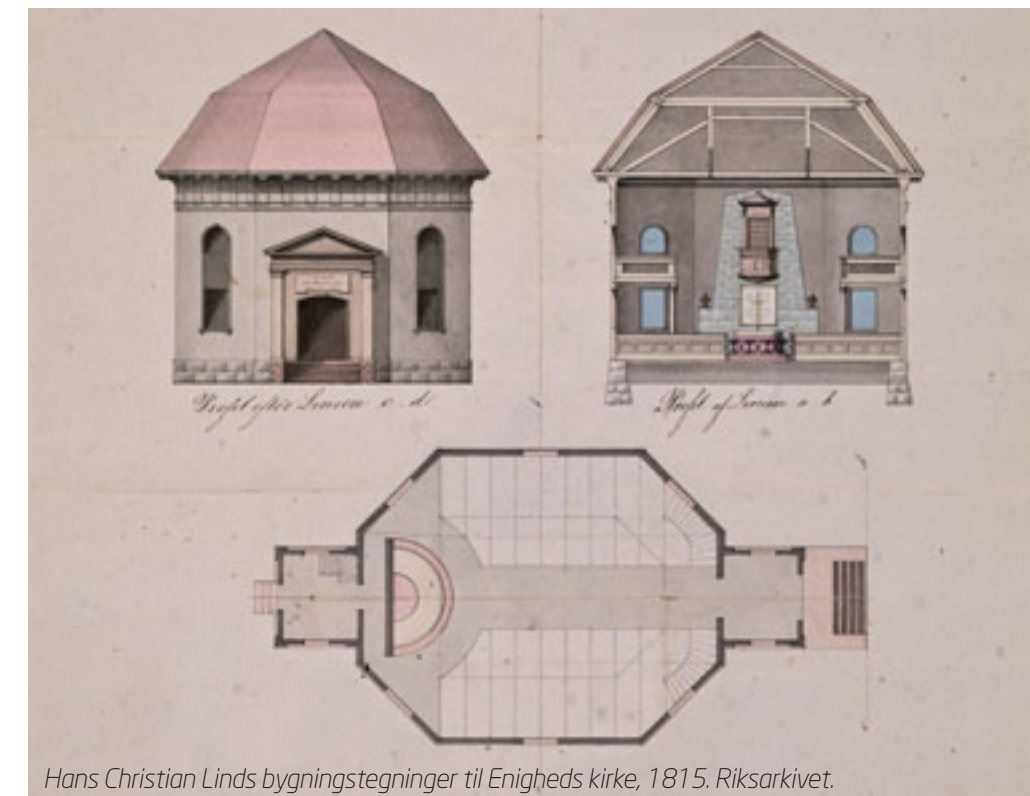
Her bodde tømmermester Joseph Ottersen Steen med kone og to barn samt et fattig barn og en tjenestepike på begynnelsen av 1800-tallet. Huset var et langt og smalt bygg med tre rom og kjøkken. I tillegg var det et stort bryggerhus med tilbygd stall for kyr og hester. I 1865 bodde tre familier i huset. Alle fedrene hadde arbeid ved verket. I dag er dette Langestrand seniorsenter.

39. Enigheds kirke

Gamle Langestrands kirke ble revet i 1812 og menigheten søkte straks kongen om å få bygge en ny. Tillatelse ble gitt i 1815 og til grunn for dette lå menighetens utrettelige innsats, vilje og

evne til selv å bekoste byggingen. Tegningene ble utført av verkets byggmester Hans Christian Lind som bodde i Nedre Tverrgata 2. Enigheds kirke ble innviet 1. februar 1818.

Hans Christian Linds bygningstegninger til Enigheds kirke, 1815. Riksarkivet.

40. Skolegata 2

Langestrand skole ble bygd i 1861 som en erstatning for den gamle skolen i Brønnegata (s. 38). Tomt ble stilt til disposisjon av Michael Treschow sammen med en pengedonasjon til skolen som samtidig ble kommunal. Bygningen ble snart for liten og ble påbygd i 1873. På begynnelsen av 1900-tallet var bygningen igjen for liten og en tredje skole sto ferdig i 1914 like sør for kirken.

41. Øvre Fritzøegate 10

Hammersmed Thomas Sivertsen bodde i huset med sin familie på begynnelsen av 1800-tallet. Det var da et typisk mellomstort Langestrandshus med tre rom og kjøkken. Huset ble ombygd til nåværende størrelse i 1840-årene. Bygningen kalles for "Møllerenkas hus", noe som antagelig skriver seg fra Andrea Andersen som var enke og eide huset i 1865. Foruten utleie av rom var hun brennevinshandler og eide en av Langestrandsmange kneiper.

42. Øvre Damsbakken 2

Eiendommen var bebygd omkring 1820 og tømmermann ved verket Knud Hansen og kone bodde i et lite hus. Nåværende anlegg er antagelig bygd av skipsreder E. Eriksen som kjøpte eiendommen i 1852. Omkring 1900 hadde huset mange små leiligheter med til sammen 28 personer.

43. Øvre Eidstredet 1 "Den øverste Baraque"

Den eldste bygningen som hørte til Fritzøe jernverk i øvre del av Langestrand. Bygd som arbeiderboliger i perioden mellom 1805 og 1820 da den danske kongen eide verket og bergråd Petersen var forvalter. I 1865 bodde 7 familier i huset, alle med tilknytning til verket.

44. Eidgata 12

Oppført av Fritzøe Jernverk som boligbarakke for arbeidere antagelig etter 1865. Foruten hovedhuset sto det uthus, vedskur, bryggerhus og et privet på eiendommen. I 1910 bodde 32 personer fordelt på 7 familier i huset og de fleste hadde tilknytning til verket. Bygningen ble fredet i 1976.

45. Eidgata 10

Oppført av Fritzøe Jernverk som boligbarakke for arbeidere etter 1865. Både dette huset og nr. 12 var eldre tømmerhus som ble flyttet til Langestrand fra andre eiendommer i Treschows eie og ombygd. I 1910 bodde tre familier i huset, men bare høvelmester Laurits Edvard Andersen med kone og seks barn hadde tilknytning til verket.

46. Eidgata 5

Her bodde hammersmedsvenn Falkor Hermandsen og familie på begynnelsen av 1800-tallet. Noen tiår senere vokste Norges første sjøfartsdirektør og stifteren av Norges handels- og sjøfartstidende, Magnus Andersen, opp i huset. Antagelig mest kjent i Larvik for å ha seilt sjekten Ocean over Atlanterhavet og en kopi av Gokstad-

skipet fra Norge til Verdensutstillingen i Chicago i 1893. I 1865 bodde fem familier på eiendommen. Ingen hadde tilknytning til verket.

47. Eidgata 4

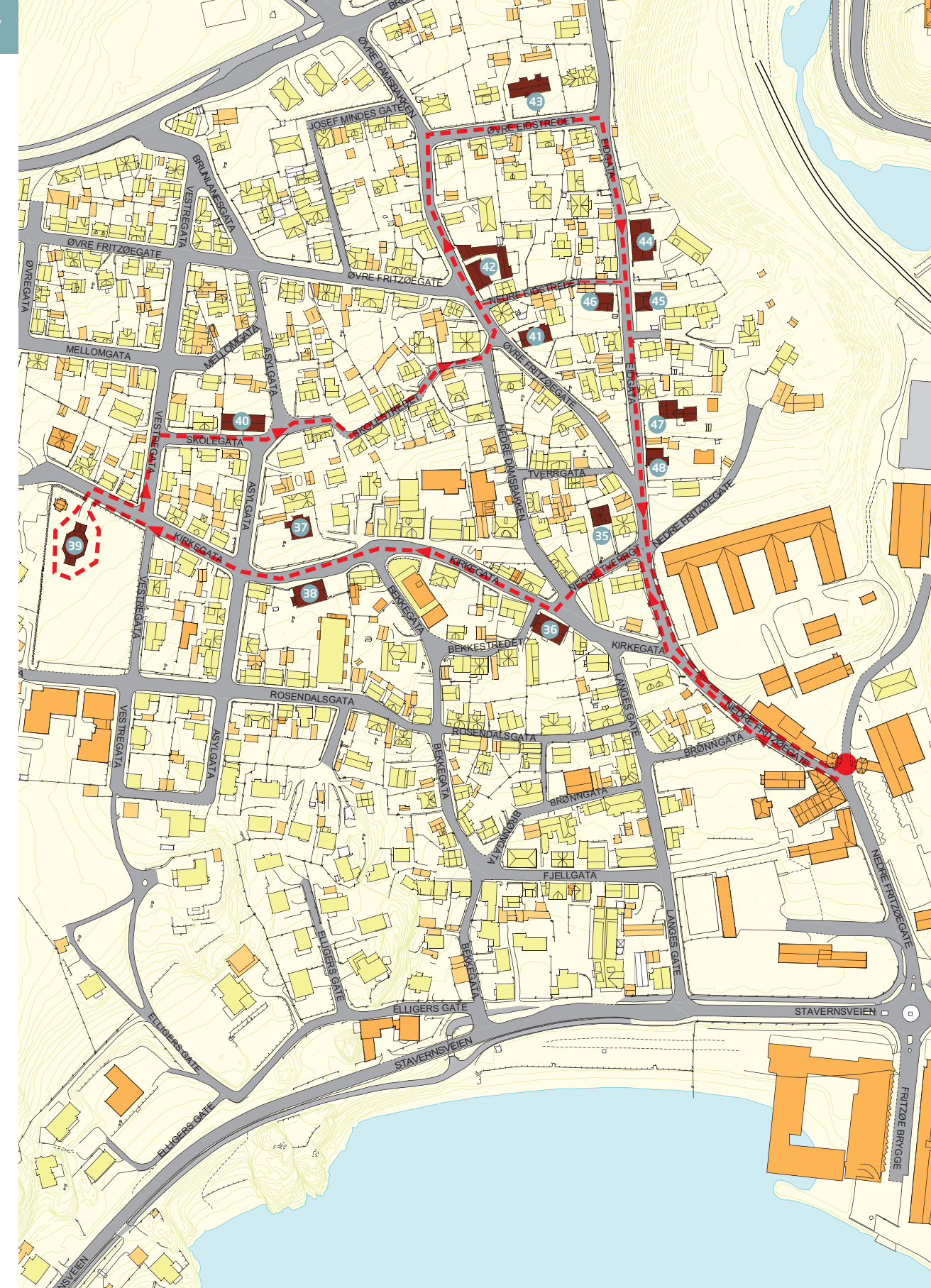

Her bodde kullfører Anders Gogstad med kone og tre døtre, to barnebarn og et fattigbarn på begynnelsen av 1800-tallet. Huset tilhørte de mellomstore og hadde en tradisjonell løsning med tre rom og kjøkken. Til eiendommen hørte uthus og inngjerding rundt gårdsrommet. I 1859 kjøpte Michael Treschow bygningen som trolig ble brukt til å innlosjere skipperne ved verkets frakteskuter. Eiendommen gikk ut av verkets eie i 1880-årene.

48. Eidgata 2

Eieren tidlig på 1800-tallet het Hans Jahren og arbeidet i masovnen. Han bodde sammen med kone og sønnen Hans. De hadde en tjenestepike, Marthe Hansdatter. Huset hadde opprinnelig 2 rom og kjøkken. I 1860-årene bodde verksmester Joseph Hambury på eiendommen. Han var fra England mens konen Aurelia Elisa var fransk. De hadde syv barn.

Referanser

Arkivmateriale

www.digitalarkivet.no Folketellingene for Larvik 1801, 1865, 1900 og 1910.

Larvik kommune: Henvisning fra de gamle matrikulnummere til de nye gadenummere, Larvik kommune 1882

Kart over Laurvig, opmaalt 1873&74, rettet 1879. Larvik kommune

Kart over Laurvig, opmaalt 1873&74, rettet 1879 påtegnet Rørdams oppmålinger fra 1820 med navn. Utført av L.A. Linaaen 1919. Larvik kommune

Rørdam, J. Matrikkel for Langestrand 1824.

Bildemateriale

Det Kongelige Bibliotek, København

De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg Slot og Amalienborgmuseet (DKKS) Riksarkivet, Norge

Treschow-Fritzøes fotosamling

Langestrands Nyttige Selskabs bildearkiv

Per Nyhus Fotosamling

Yngve Rakkens fotosamling

Larvik Museums samlinger

Foto til spaserturene: Per Nyhus Fotosamling og Aina Aske, Larvik Museum

Litteratur

Amundsen Bugge, A. Langestrands kirker. Upubl. manus 2011.

Bjørvik, T. Kulturminner i Larvik-distriktet. Østlands-Posten, Larvik 2007

Hesselberg, F.M. Kjøpstanden Larviks kommunalpolitikk 1671-1920

Johnsen, O. A Larviks historie, 1. Bind. Larvik kommune, Larvik 1921

Kristensen, R. Langestrand og Fritzøe værk. Langestrand nyttige Selskab, Larvik 2006. Fritzøe Jernværk. Bygninger, masovner, struktur. Notat. 2007/2010

Krokann Berg S., Hvinden-Haug L.J, Larsen K.C. Kulturmiljøvurdering i Hamnerdalen – Larvik. NIKU Rapport 28. 2009

Langeland, A.St. Larviks historie 2. bind 1814-1885. Larvik kommune, Larvik 1953.

Nyhus, P. Larvik før og nå bind 2 og 3. Østlands-Posten, Larvik 2009 og 2010

Den gang det het Laurvig.

Østlands-Posten, Larvik 1981

Larvik A-Å. Østlands-Posten, Larvik 1999

Omang, R. Fritzøe i slekten Treschows eie. Aschehoug & co. Oslo 1935

Rian, Øystein. Vestfolds historie i grevskapstiden 1671 – 1821. Vestfold fylkeskommune, 1980

Aagaard, Aa. Larvik og omegns industri og næringsliv. A.M. Hanches forlag, Kristiania 1906

Takk!

En bok krever innsats og velvilje fra mange parter. Vi ønsker derfor å takke følgende:

Larvik kommune, Geodataseksjonen ved Britt Sporastøl Mathisen og Odd Arne Bakke-Ludviksen for hjelp med dagens kartgrunnlag og rektifisering av historiske kart.

Yngve Rakke for utlån av forsidefoto.

Lisbeth Svanes og Maria à Steinum, Treschow Fritzøe for råd og hjelp underveis i prosessen.

Ragnar Ridder-Nielsen, Langestrands Nyttige Selskab for samarbeid og hjelp med opplysninger så vel som bildemateriale.

Sissel Carlstrøm, Riksantikvaren for verdifull hjelp gjennom fire år via Verdiskapingsprogrammet

Lars Thorsen, Sandnes Media AS for design, layout og ombrekking.

Håndboken er et av resultatene fra Verdiskapingsprosjekt Hammerdalen, som var et av elleve prosjekter i Riksantikvarens Verdiskapingsprogram på kulturminneområdet fra 2006 - 2010. Bakgrunnen for programmet var Regjeringens ønske om å satse på utvikling av lokalsamfunn og næringsvirksomhet med utgangspunkt i kulturminner og kulturmiljøer. Den industrielle virksomheten i Hammerdalen, eller Fritzøe verk, ble avvirket i 1980-2000.

I dag er Hammerdalen et område under utvikling og endring, men det er også et viktig kulturmiljø der sporene etter tidligere virksomhet finnes over så vel som under bakken. Dette var bakgrunnen for Hammerdalen-prosjektet og samarbeidet som ble etablert mellom Høgskolen i Vestfold, Treschow-Fritzøe, Larvik kommune, Link Larvik, Vestfold fylkeskommune og Larvik Museum. Formålet var å følge prosessene i det gamle verksområdet, men også påvirke disse.

Boken er et samarbeidsprosjekt fra

Treschow-Fritzøe AS

